

הממשלה (הבריטית) נגד תקשורת

עוינת

פרק מוקדם (ועלום) בקורות העתונות בארץ

איתן אלמוג

את מעורבותם של שלושה נציבים עליונים – פלומר, צ'נסלור ורוקופ, וכן מספר שרי מושבות ופקידיהם הבכירים, משרד האוצר הבריטי, גורמים קולוניאליים אחדים, והנהלת ה-B.B.C. בלונדון, מבלי להיכנס לפרטים במאמר זה נציין רק כי העניין הבריטי בתחנת שידור מקומית בארץ ישראל היה בעיקר למטרות שליטה מדינית ומניפולציה פוליטית באוכלוסיות השונות בארץ ושמירת החוק והסדר, כמו גם ליצירת גשר בריטי של מוסיקה, בידור ותרבות בין המטרופולין לבין שליחיו בתחום המנדט, באמצעות הרדיו. בממשלה הבריטית לא היתה תמימות דעים בעניין זה.⁵ ועדת שאו המליצה להגביל את העתונות ולהדק את הפיקוח עליה. בתיקי משרד המושבות בלונדון נמצאת התכתבות מראשית שנות ה-30 שכותרתה: "פיקוח על העתונות, הצעות", ובה נדונה לראשונה הצעה למינויו של קצין עתונות (Press Officer) בממשלת המנדט.⁶ מן ההתכתבות ברור, כי היתה זו יוזמת הנציב העליון צ'נסלור שביקש את אישורו של משרד המושבות בלונדון למינוי קצין עתונות; מכתבו של צ'נסלור לא נמצא עד כה, אולם ממסמך אחר בתיק משתמע אופי הצעתו וכוונותיה:

אני מטיל ספק ביחס למאמץ "לפנק" / "לטפח" את העתונות (an attempt to "nurse" the Press) ובסיכויי להצלחה... לאחר שיקול נוסף, אם הוא [צ'נסלור] מחזיק עדיין בדעה שבמינוי קצין עתונות יש יתרון ממשי למצב הפוליטי, [אז] הסכמתו העקרונית של שר המושבות (ורק את זה הוא [צ'נסלור] מבקש) לא תעוכב.⁷

במשרד המושבות ציפו, כנראה, למדיניות יותר קשוחה כלפי העתונות בארץ ישראל. בראשית יולי 1930 שלח המזכיר הראשי בממשלת פלשתינה-א"י מכתב אל שר המושבות הלורד פספילד ובו הובטחה יד קשה נגד העתונות העוינת, באמצעות –

חיוק המנגנון העוסק בעבירות של העתונות (Press offences), באופן שיאפשר לממשלה להטיל קנסות על עתון המפרסם דברים הנושאים אופי של שלהוב והסתה (anything of inflammatory character), ואם הממשלה [בפלשתינה] תמצא לנכון – לסגור את העתון מיד, ללא צורך בהליכים בבתי המשפט...⁸

מאורעות 1929 וכשלונו של ממשלת המנדט להשתלט על הפורעים ולמנוע את מעשי הטבח ביהודים, עוררו תגובות שכנגד בעתונות המקומית והעולמית, והחריפו את הדילמה של הממשלה המנדטורית כמאבקה בעתונות העוינת אותה; גילויי הביקורת העוינת נגד הממשלה באו מצד היהודים ומצד הערבים כאחד.

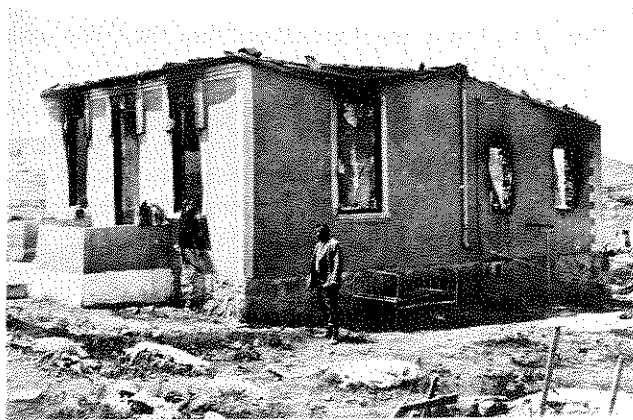
בשנים הראשונות של המנדט היתה העתונות העברית בעלת צביון אידיאולוגי מובהק, והיא החריפה את התנגדותה לממשלת המנדט ככל שזו התרחקה מעקרון הבית הלאומי ליהודים.¹ לדברי ראובן אלקלעי, שהיה אז מתורגמן בלשכת העתונות הממשלתית, פורסמו בעתונים העבריים "אזהרות מפורשות על כוונות הערכים לפדוע פרעות ולערוך טבח בשכניהם היהודים, ואילו העתונות הערבית, ערב הפרעות, היתה מלאה מאמרי שיטנה ורעל כנגד היישוב העברי, מנהיגיו ומוסדותיו. אבל הממונים על הבטחון בממשלת המנדט לא ייחסו חשיבות לדבר."²

בעקבות המאורעות, מתחה ועדת החקירה המלכותית (ועדת שאו) ביקורת על התעלמות הממשלה מדברי ההסתה בעתונות הערבית בארץ. אחרי המאורעות עמדה הממשלה, במאורח, על חוסר האונים שלה בתחום התעמולה והשליטה בעתונות המקומית והמזרח תיכונית דאז. לשכת עתונות (Press Bureau) כבר פעלה אז בכפוף למזכיר הראשי, אך במתכונת מצומצמת, בעיקר לשם תרגום עתונים שפורסמו. בראש לשכת העתונות עמד אז סטיוארט פרון (S.H. Peroune), שנחשב "פרו-ערבי מובהק... שונא ישראל גדול." לגיוון עבודתה של לשכת העתונות סיפק פרון לעתונים "חומר אינפורמטיבי", שכלל "ידיעות מהמשטרה וידיעות ממחלקת העתיקות על ממצאים חדשים."³

יחסי הממשלה והעתונות "לא התנהלו על מ-מנוחות", והממשלה נהגה להגיב "בעצבנות" על דברי הביקורת בעתונות העברית, עד כדי סגירת עתונים מעת לעת.⁴ תחנת רדיו עדיין לא הוקמה בארץ, על אף היוזמות הפרטיות והציבוריות של יהודים, שביקשו רשיונות להקמת תחנות שידור כבר במחצית שנות ה-20. ממשלת המנדט, שנטתה תחילה להתיר יוזמות פרטיות בתחום הרדיו, שינתה כיוון ונקטה מהלכים גלויים וסמויים, רשמיים ובלתי רשמיים, להקמתה של תחנת רדיו ממשלתית בארץ ישראל. מהלכים אלה חייבו

חברי ועדת שאו, שחקרה את נסיבות מאורעות 1929, בעת ישיבה בירושלים. הוועדה ציינה כי הממשלה התעלמה מהסתת העתונות הערבית

מתוצאות המאורעות: בית שרוף והרוס בשכונת תלפיות בירושלים

של ממלא תפקיד לארגון לשכת העתונות (הממשלתית) בירושלים. הוא [וייצמן] לא גילה כל התנגדות שהיא. אנתוני יכולים עכשיו לשלוח את מכתב ההזמנה [המינוי] למר פארנס.¹³

לא נמצא עד כה כל וישום בדבר התייעצות דומה עם גורמים ערביים; אפשר שמשרד המושבות ושלטונות המנדט שייחסו חשיבות יתרה להסכמת התנועה הציונית למינוי החדש בעקבות לקחי 1929 — לא החשיבו באותה מידה את תגובת ההנהגה הערבית לעניין. בראשית יוני 1931 לכל המאוחר כבר שהה פארנס בירושלים, להכנת דו"ח והמלצות לנציב העליון צ'נסלור בנושא "הפיקוח על העתונות בפלשתינה" (Report on the control of the Press in Palestine). הדו"ח,¹⁴ הראשון מסוגו בארץ, הוגש ב-16 ביוני 1931, ונשלח למשרד המושבות עם מכתב תמיכה מאת צ'נסלור ועם המלצתו למינוי פארנס לתפקיד קצין העתונות.¹⁵

הנוסח האנגלי המקורי של הדו"ח שנשלח למשרד המושבות לוקה לעתים בשגיאות תחביר, בניסוח טכניקטי וברלות לשונית; מקריאתו עולה הרושם כי חלקים נכבדים מתוכו הוכתבו, כנראה,

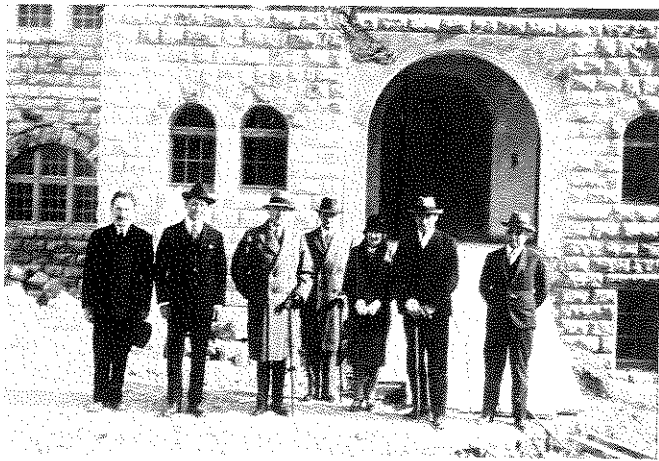
"הנציב העליון אינו מרוצה מן ההסדרים הקיימים"

על פי מסמך נוסף⁹ מתברר, כי צ'נסלור איתר מועמד לתפקיד קצין העתונות של ממשלת פלשתינה: רובין א. פארנס (Robin A. Furness), שכבר התנסה בתחום זה בשלוחת משרד החוץ הבריטי בקהיר. על פי חוות הדעת אודותיו ששוגרה ממשרד החוץ למשרד המושבות בשלהי 1930, צבר פארנס עשרים שנות ניסיון במצרים, מהן תשע שנים בסגל הקבוע של משרד השר-התושב הבריטי בקהיר.¹⁰ הוא נחשב "מומחה למזרח הקרוב", ובעל השפעה בקרב "הפקידות הבריטית הגבוהה".¹¹ מכתב מקדים, לקראת מינויו הצפוי לתפקיד קצין העתונות של ממשלת המנדט, נשלח אל פארנס בשם שר המושבות פספילד בסוף פברואר 1931:

נתבקשתי על ידי הלורד פספילד לדווח לך כי הנציב העליון בארץ ישראל שוקל נקיטת צעדים לפיקוח משופר על העתונות (measures for the better control of the Press in Palestine); וכי בהקשר זה מוצע למנות קצין עתונות ממשלתי (Government Press Officer) שתפקידו יהיה להנחות את לשכת העתונות הקיימת לביצוע יעיל ומידי של משימותיה... הנציב העליון איננו מרוצה מן הסדרים הקיימים, במיוחד בתחום הפיקוח...¹²

תהליך המינוי היה איטי, כנראה עקב ריבוי הגורמים שהיו מעורבים בתהליך זה בלונדון, קהיר וירושלים; עד כה לא אותרו המסמכים המנהליים-תקציביים הנוגעים לו. מינויו העתידי של פארנס היה, לכאורה, עניין הנוגע לממשלת המנדט ולממשלה הבריטית בלונדון בלבד; מאידך — היה לממשלה הבריטית בלונדון עניין מיוחד ליידע בנושא גם את הנהגת התנועה הציונית בלונדון, ודרכה את ההנהלה הציונית בירושלים. מתברר שלממשלה בלונדון היה חשוב לדעת מלכתחילה כי התנועה הציונית אינה מתנגדת למינוי. להלן דיווח נציג משרד המושבות על שיחתו עם נשיא התנועה הציונית, ד"ר חיים וייצמן בחודש מרס 1931:

שוחחתי עם ד"ר וייצמן, בפגישתנו היום אחר הצהריים, על שאלת המינוי

הנציב העליון צ'נסלור (שלישי משמאל) בעת ביקור באוניברסיטה העברית

הכוללת קריאת עתונים, תרגומם, ודיווח למזכיר הראשי ולנציב העליון על תוכן העתונים. הוא מציין את שמות העובדים בלשכה, אנגלים, ערבים ויהודים — בהם המתרגם הראשי עבאדי, וכן גולדברג ואלקלעי,¹⁷ המתרגמים קטעי עתונות וחומר אחר; לדברי

על ידי פארנס לכתבנית במישרין, ללא טיוטה מוקדמת, אולי בתנאי לחץ וחוסר זמן. אפשר שפארנס נדרש להגיש את הדו"ח בתנאים לא נוחים. האם היה זה מאמץ של צ'נסלור להראות לשר המושבות, בעזרת הדו"ח של פארנס, כי אכן ננקטים סוף סוף צעדים נמרצים להגברת הפיקוח על העתונות העוינת בארץ ישראל, וכי פארנס עצמו הוא חלק מן הפתרון האפשרי לבעיה?

בהתייחסו ליהודים ניכרת בדו"ח פארנס נימה אנטישמית מרומזת, אופנתית, בדומה לסגנון המתנשא שלו כלפי הערבים. בכל זאת — הדו"ח הוא מסמך יסודי בתחום הפיקוח והשליטה על העתונות בארץ ישראל המנדטורית ובנושא קשרי העתונות עם השלטון הבריטי. המסמך מתייחס לעתונות המודפסת בלבד, ומתעלם לחלוטין מנושא הרדיו, על אף התפתחותה של תרבות האזנה לרדיו והגידול במספר מקלטי הרדיו בארץ ישראל, בעיקר בקרב הציבור היהודי,¹⁶ ועל אף מהלכיה של ממשלת המנדט להקמתה של תחנת שידור בארץ. סביר להניח כי פארנס לא נדרש כלל להתייחס לתחום הרדיו בארץ, כדי לא לסבך את שני הנושאים הרגישים הללו, שהיו שנויים במחלוקות נפרדות בלונדון, וכן בין לונדון לירושלים.

עיקר הבעיה היה — פיקוח על העתונים הארץ ישראלים הקיימים, עבריים וערביים כאחד, שלא היו כבעלות הממשלה. בדו"ח שלו מפרט פארנס את פעילותה של לשכת העתונות הממשלתית,

הידיעה ב"הארץ" על מינוי פארנס. נראה כי הוא הגיע ארצה בדחיפות (באווירון...)

המשפטי. עתה נמכרה העבודה ועוד השנה תתפרסם שתהיה בעלת שליטה כדכים: שני כרכים של חוקים וכרך אחד של תקנות והוראות. הספרים יכללו את החוקים משנת 1918 ועד 1933.

כיון שבחוקים, כפי שיתפרסמו בספרים, חלו שנויים פוליטיים וסגנון ניים, וכן תסודר קונסולידציה של החוקים השונים — עומד להתפרסם בקרוב חוק מיוחד, אשר יפרש את דבר התקונים ויתן תוקף להם. שמענו, כי ה' דרייטון לא יחזור עוד לארץ לאחר שיסיים עבודתו זו בלונדון.

התפטרות פקיד גבוה

"אל אסלמיה" מודיע: שמחמד ביי ראוב, מפקח החקלאות במחוז הצפון התפטר ממשרתו. שמועה רווחת שיחמנה אנגלי במקומו.

הנהג שהסיעם. עתוני עיראק מספרים, שמנהל המכס בנבולות עיראק וסוריה חפס שלשה יהודים נחבאים בין שתי הדואר העיראקי המובל באבטומובילים דרך המדבר. המסתתרים התכוונו להכנס לארץ ישראל בלי וויזות.

ה' מורטים — מנהל מחל-קת העתונות?

שמענו כי בתור מנהל מחלקת העתונות של הממשלה עומד להתמנות ה' מורטים, מי שהיה בשעתו המוכר המורחב בנציבות העליונה במצרים ונפג נשלח לא"י בתורת מומחה לחסור את שאלת היהפס בין הממשלה ובין העתונות ושיעץ בעניני ארגון לשכת העתונות הממשלתית.

כפי ששמענו וישמש ה' מורטים גם מנהל תחנת הרדיו הממשלתית. ה' מורטים הגיע אתמול לארץ באווירון.

"אל כרסל" מעיר על זה: "אין זי רחוק, שהאמיר עבדאללה הוזמן לאנג-ליה, כדי לנהל משא ומתן על יסוד ההצעה של מועצה מחוקקת, שה' אבי-זין ריטש כתב עליה ב"סמסטור". החכמתה, שרוב ערכי יהיה בארץ במשך עשרים שנה, פירושה: מכתיב חים לחמשיך את העליה היהודית לארץ ישראל, כדי שיהיו בה בעוד עשרים שנה 49 אחוז מספרם אוכלוסי ארץ ישראל. אז יחיו היהודים לרוב בארץ, כי בין אוכלוסי ארץ ישראל שאינם יהודים יש הרבה יונים, ארמן נים ואלמנטים אחרים שאינם ערבים. מטעם זה אנו מוצאים, שהערבים לא יסכימו לפוליטיקה, שתונהג בארץ ישראל, שיהיה לה קשר עם הפוליטי-קה הציונית".

(תהיה הסיבה אשר תהיה, הממשלה מגלה [כלפי העתונות] יחס צונן, קר ומעליב, ומבחינה בעתונות רק כדי להענישה. לכלל המניעים שיש לעתונות נגד הממשלה נוספו בדרך זאת המניע החזק של העוינות, ותחושתם של העתונאים שהם שנואים, זנוחים ונדכאים; כך מתקיימת העוינות והחשדנות כלפי כל פעילות ממשלתית באשר היא, דבר המוביל להמשך מכוון של הייצוג המסולף [של הממשלה בעתונות]. התפריט הדל העיקרי של קהל קוראי העתונים והמקשיבים [=האנאלפבתיים, להם מוקראים העתונים בקול; ראה להלן], הערבים והיהודים, הוא [חומר עתונאי] פלגני ותעמולה אנטי ממשלתית, וכן חדשות מגמתיות וכוזבות; הממשלה אינה נוקטת [צעדים] למניעה ולתיקון [המצב], לבד מהפסקות [בהופעות של עתונים] ותביעות משפטיות.¹⁹

הבחנה בין ערבים ליהודים

פארנס מעלה על נס את כוחה ואיכותה של העתונות הארץ ישראלית והשפעתה על דעת הקהל ועל היציבות בארץ; בפעם הראשונה הוא עושה הבחנה בין האוכלוסיות הערבית ליהודית ביחסן לעתונות:

The Press in Palestine indisputably has a great influence on public opinion, and ultimately on public security. The public (Arab) is an ignorant one, and therefore credulous, particularly on what they read, and the newspapers are their favourite reading. They are largely illiterate, but that is no bar to acquaintance with the contents of newspapers, which are habitually read aloud to them all over the country and do not lose force in the process. They are both excitable and, so far as I can observe, serious, lacking that saving quality of vulgar and impudent humour which characterises their neighbours across the Suez Canal. The younger generation, if better educated, are susceptible by their youth and have not grown up in that fear of the Government which prevailed in Turkish times. I speak of the Arabs. As the Jewish immigrants, they are naturally more disposed to want more than to be contented with what they have got;... Moreover the outer world, Jewish and Gentile, takes a singular interest in this country. It is a vast and uncritical public, it is bound to take its opinions largely from foreign press correspondents resident in Palestine, and its opinions are a matter of close concern to the Palestine Government... The Government... should direct its efforts energetically and consistently towards supplying the Press with information, explanation and guidance, and establishing amicable relations with journalists.

פארנס — מספר העתונים הפוליטיים הנקראים כלשכת העתונות הממשלתית מדי שבוע ב־1931 הוא, בערך 60 עתונים בערבית, מהם 20 עתונים ממצרים, סוריה ועבר הירדן; ו־28 עתונים עבריים. על פי תחשיבו — מדובר בכ־10 עתונים בערבית ו־4-5 עתונים בעברית בכל יום עבודה. הוא אינו מפרט את שמות העתונים. המסמך, ברובו בעל אופי ארגוני־מנהלי, כולל המלצות למדיניות ודרכי פעולה ממשלתיות נוכח העתונות העוינת. על הנחק שמצא בין ממשלת המנדט לבין העתונות בארץ ישראל כתב פארנס:

However wide apart the official and the journalistic point of view may be, governments and newspapers, from motives of self interest, usually seek intercourse rather than shun it. It would not have occurred to me, had I not visited Palestine, that in a country forming part of the modern world the Press and the Government could be so remote from each other, **hardly maintaining relations, except such as may exist between a writer of obscene graffiti and the owner of a convenient wall.**

(על אף הפער הרחב הקיים בין עמדות הממשלה לעמדות העתונאיות, יש נטייה בקרב ממשלות ועתונים לשאוף ליחסי גומלין ולא להתעמק, משיקולים אינטרסנטיים. אלמלא ביקורי בפלשתינה לא היה עולה בדעתי שבארץ שהיא חלק מן העולם המודרני יהיו העתונות והממשלה כה מרוחקים זה מזה, מתקשים לקיים יחסים ביניהם, לבד מסוג היחסים העשוי להתקיים בין אדם הכותב גסויות בגרפיטי לבין בעליו המזדמן של הקיר עליו הן נכתבות.)¹⁸

ההדגשה דלעיל נעשתה בעפרון, בצד הנוסח המודפס, כנראה על ידי הנמען כלשכת שר המושבות, אולי אף בידי הלורד פספילד עצמו. בהמשך הדברים תולה פארנס את אשמת הנחק בין הממשלה לעתונות — בממשלת פלשתינה־א"י עצמה:

Whatever the reasons, the Government does remain aloof cold and sometimes piqued, noticing the press only to punish it. To the general motives which urge the Press to oppose the Government has thus been added a particular and potent motive of dislike, the feeling of journalists that they are despised, neglected and oppressed; so that there is animus against and suspicion of any Government action as such, which leads to continual and deliberate misrepresentation. The principal diet of the reading and listening public, Arab and Hebrew, is factious and anti-Government propaganda, and false and tendentious news; the Government exhibits no preventive, and no remedy but suspension or prosecution

The public has a right to be kept informed, with reasonable fullness and punctuality, of what the government is doing, exception, made for matters which, in the opinion of the Government, it is in the public interest not to divulge... Moreover if journalists are to be penalized for publishing false news, they have a particular right of access to the truth. As for the Government, it often has an immediate interest in providing the Press with information, and a policy of being generous with information and instruction will, in the long run, make the Press more amendable, more favourable and less hostile to the Government, and less resentful of strict Press Laws and the application of them.

(לציבור יש זכות לקבל מידע על פעילות הממשלה, בהיקף ובדיוק סבירים, לבד מנושאים אשר לדעת הממשלה טובת הציבור מחייבת שלא לגלותם... נוסף לכך, אם יש להעניש עתונאים על פרסום חדשות מסולפות [אזין] יש [לתת] להם זכות מיוחדת להגיע אל האמת. לממשלה יש לעתים קרובות עניין מיידי לספק מידע [דחוף] לעתונות, ומדיניות נדיבה של מידע והדרכה לעתונות בטווח הארוך תשפר את העתונות, תהפוך אותה לאוהדת יותר ופחות עוינת לממשלה, פחות מתרעמת על חוקי העתונות החמורים ויישומם).²¹

שוחד כספי

אחרי המקל — בא הגור: פארנס הציג, בשיירות בוטה, המלצה ברורה למדיניות של תשלום שוחד כספי גלוי לעתוננים במצבים מיוחדים, ולחילופין — לשקול מתן סובסידיות סמויות לשם שליטה בעתונאים; את רעיון השוחד הוא הביא ממצרים, מן המניפולציות המפלגתיות שעשו שרי הממשלה המצרית דאו בעתונות שלהם תמורת שוחד, כנראה בידיעת הבריטים ששלטו למעשה במצרים, ואולי בסיועם. בהיותו מועמד לתפקידו החדש בארץ ישראל, נזהר פארנס במסמך הרשמי שהגיש, וסייג את ההצעה בעטיפה מתחסדת ובלתי אמינה. הוא אף היה מודע למשמעות התקציבית של ההצעה. אפשר שפארנס עצמו היה בין המעורבים בעניין השוחד לעתונות במזרח התיכון; לא היה זה נושא שיש להתהדר בו במסמך כזה, בנסיבות שנכתב. במסמך הכתוב הוא העדיף להצהיר שביחס לארץ ישראל — השוחד לעתונות מאוס בעיניו. בכל זאת — שיחוד עתוננים ועתונאים למטרות השפעה על תכני העתונות ועל דעת הקהל היה נוהג מקובל למדי במזרח התיכון דאו וגם ברוב ארצות אירופה (!), אם לקבל את עדותו. וכך כתב פארנס בנדון:

There is perhaps more to be said for the practice of bribing with money selected newspapers, which is followed in Egypt

(לעתונות יש ללא ספק השפעה רבה על דעת הקהל ולפיכך על ביטחון הציבור. הציבור (הערבי) הוא בור, ולכן תמים ומאמין במיוחד במה שהוא קורא, והעתוננים הם חומר הקריאה החביב עליו. לרוב [הערבים] אינם יודעים קרוא וכתוב, אולם זה איננו מחסום בפני היכרותם את תכני העתוננים, המוקראים להם בקול רם, כהרגלם, בכל רחבי הארץ, מבלי שהדברים יאברו מעוצמתם בתוך כך. הם [הערבים] נתפסים להתלהבות, וככל שיכולתי להבחין הם גם רציניים, וחסרים את התכונה המשתררת, תכונת חוש ההומור הוולגרי והמטופש המאפיין את שכניהם [המצרים] שמעבר לתעלת סואץ. הדור [הערבי] הצעיר [בפלשתינה], אם יזכה לחינוך משופר, יושפע בקלות בזכות געורו, [שהרין] לא גדל בצל הפחד מפני הממשלה, פחד שהתקיים בימי התורכים. אני מתכוון לערבים. לגבי המהגרים היהודים, באופן טבעי הם עלולים לרצות יותר ולא להסתפק במה שהם מקבלים... יותר מכך — העולם החיצון, היהודי והגוי, מגלה ענין ייחודי בארץ הזאת. זהו ציבור רחב ולא ביקורתי, השואב את דעותיו בדרך כלל מן [הדיווחים של] העתונאים הזרים היושבים בפלשתינה, ודעותיו הן נושא לדאגה חמורה מצד ממשלת פלשתינה... על הממשלה... לכוון את מאמציה במרץ ובעקביות כדי לספק לעתונות מידע, הסברים והדרכה, ולמסד יחסים ידידותיים עם עתונאים).²⁰

פארנס אמנם משלם מס שפתיים בדבר זכותו של הציבור לדעת, אך מגביל את הזכות הזאת — בסמכותה של ממשלת פלשתינה — לקבוע "חוקי עתונות" מחמירים:

רובין א. פארנס בירושלים, שנות ה-30 המוקדמות

His view is that the Palestine Government do not do enough to maintain relations with the Press and that it is desirable that their organisation for this purpose should be improved. He mentioned the recommendations that he had made in his report... Mr. Furness referred to Mr. Agronsky as a man of considerable influence among Jewish journalists in Palestine. He believed a good deal might be done through Mr. Agronsky and that it would be worth while to keep on good terms... with him.

(לדעתו [של פארנס] ממשלת פלשתינה-א"י אינה עושה די לטיפוח יחסים עם העתונות [העברית] ורצוי לשפר את דרכי הטיפול בנושא. הוא ציין את המלצות הר"ח שלו בעניין זה... הוא התייחס למר [גרשון] אגרונסקי [אגרון]²³ כאדם בעל השפעה רבה בקרב העתונאים היהודיים בארץ ישראל. הוא מאמין שניתן לעשות הרבה באמצעות מר אגרונסקי וכי כדאי לשמור איתו על יחסים טובים.)²⁴

המלצותיו של פארנס נוסחו במסגרת ועדה מנדטורית²⁵ בתקנות לפיקוח על העתונות, ונחתמו כשנה אחר כך, בסוף מרס 1932, כחמישה חודשים אחרי מינויו של א.ג. וקופ לנציב עליון. פארנס, היועץ ללשכת העתונות, מונה לתפקיד קצין העתונות הממשלתי. ב-1933 פורסמה פקודת העתונות המנדטורית, המבוססת על המלצות פארנס והוועדה בה השתתף; בתוקף פקודת העתונות הזאת — "האחריות על העורך והכותבים היתה גדולה והעונשים המוטלים עליהם היו ממש איום לעתונות."²⁶

שנה קודם לכן, בינואר 1932, התיר הנציב העליון החדש וקופ להקים תחנת-שידור ראשונה בארץ. (אישור דומה שניתן בתקופת הנציב הקודם צ'נסלור באביב 1929 — לא נוצל על ידי היישוב היהודי מטעמים טכניים ותקציביים). התחנה שהוקמה ב-1932 על ידי היוזם מנדל אברמוביץ (לימים — מנחם אביב) היתה תחנת הרדיו העברית הראשונה בעולם, והיא שידרה במשך חמישה שבועות במרוצת החודשים אפריל-מאי 1932 מ"ריד המזרח" בתל אביב. היתה זאת יוזמה פרטית, "אזרחית" ומסחרית, שפעלה בפיקוח ציוני-רוויזיוניסטי. התחנה פעלה לסירוגין ובמקוטע גם ב-1934-1935, על פי רשיון מיוחד של הנציב העליון, כתחנה מסחרית בתל אביב. פעולתה הפסקה לקראת פתיחת השידורים של "שירות ההפצה באלחוט של פלשתינה (א")", ה-Palestine Broadcasting Service, שקיבל את השם "קול ירושלים" כפשרה פוליטית כשלושה שבועות לאחר פתיחתו ב-1936. במהלך בניית התחנה הממשלתית החדשה ב-1934 נפוצו שמועות²⁷ כי את התחנה העומדת לקום

at great expense the case is not parallel with Palestine, for there (in Egypt) the subsidies are paid by successive Ministries in support of their own party policy) and in Syria, and I dare say in most European countries. If I do not advise the practice, except perhaps on critical occasions as a last resort, it is partly because I doubt whether it would give adequate return, and partly because, on the part of the British administration governing Palestine under a Mandate, I find it somewhat repugnant. To the grant of privileges to journalists, or a class or classes of journalists, which may be called a hidden subsidy without favouritism... I see no objection.

(יש יתרון מה בשימוש בשוחד כספי לעתונים נבחרים, דבר המתבצע במצרים בעלות כספית גבוהה [המקרה אינו מקביל לארץ ישראל, מפני שבמצרים המענקים לעתונות משולמים על ידי משרדי הממשלה השונים לתמיכה במדיניות מפלגותיהם] וכן [משחזרים עתונים] בסוריה, ואני מעז לומר שגם במרבית ארצות אירופה [משחזרים את העתונות בכסף]. אם אינני מייעץ לנקוט דרך זאת, לבד אולי ממקרים קיצוניים וכמוצא אחרון — הרי זה מפני שאני מטיל ספק בכראיות הממשית [של תשלום השוחד], וחלקית מפני שמצידה של ממשלת המנדט הדבר נראה לי דוחה ומאוס. [אולם] להענקת זכויות לעתונאים, לקבוצה או לקבוצות של עתונאים, לקבלת מה שניתן לכנות סובסידיה סמויה ללא משוא פנים והעדפות יתר ... אינני רואה סיבה להתנגדות.)²² (המודגש שלנו — א.א.)

בהמשך מפרט פארנס חלק מן ההטבות שאפשר להציע לעתונאים בארץ ישראל: מחירים מוזלים בתחבורה הציבורית ומכשירי טלפון מוזלים. אפשר שבמעבר ממצרים לארץ ישראל, מן המניפולציות והשוחד שאיפיינו את העתונות המצרית, אל ממשלת המנדט בירושלים — העדיף פארנס להימנע מנקיטת עמדה ברורה בשלב כה מוקדם של כניסתו לתפקיד קצין העתונות. הצגת תקדים השוחד הכספי לעתונים במצרים, בסוריה ובאירופה, על אף ההסתייגות המתחסדת, לא מותירה מקום לספק באשר לכוננותו ומדיניותו האפשרית בהמשך, לפחות "במקרים קיצוניים וכמוצא אחרון".

מינוי לתפקיד קצין העתונות הממשלתי

ביולי 1931 הועברה למשרד המושבות תלונה נוספת של פארנס על מחדליה של ממשלת פלשתינה-א"י בטיפוח היחסים עם העתונות העברית, והמלצתו על עתונאי יהודי נכבד ובעל השפעה כדוגמה לאדם שכדאי לבריטים לטפח. הוא לא פירט את מהות הטיפוח:

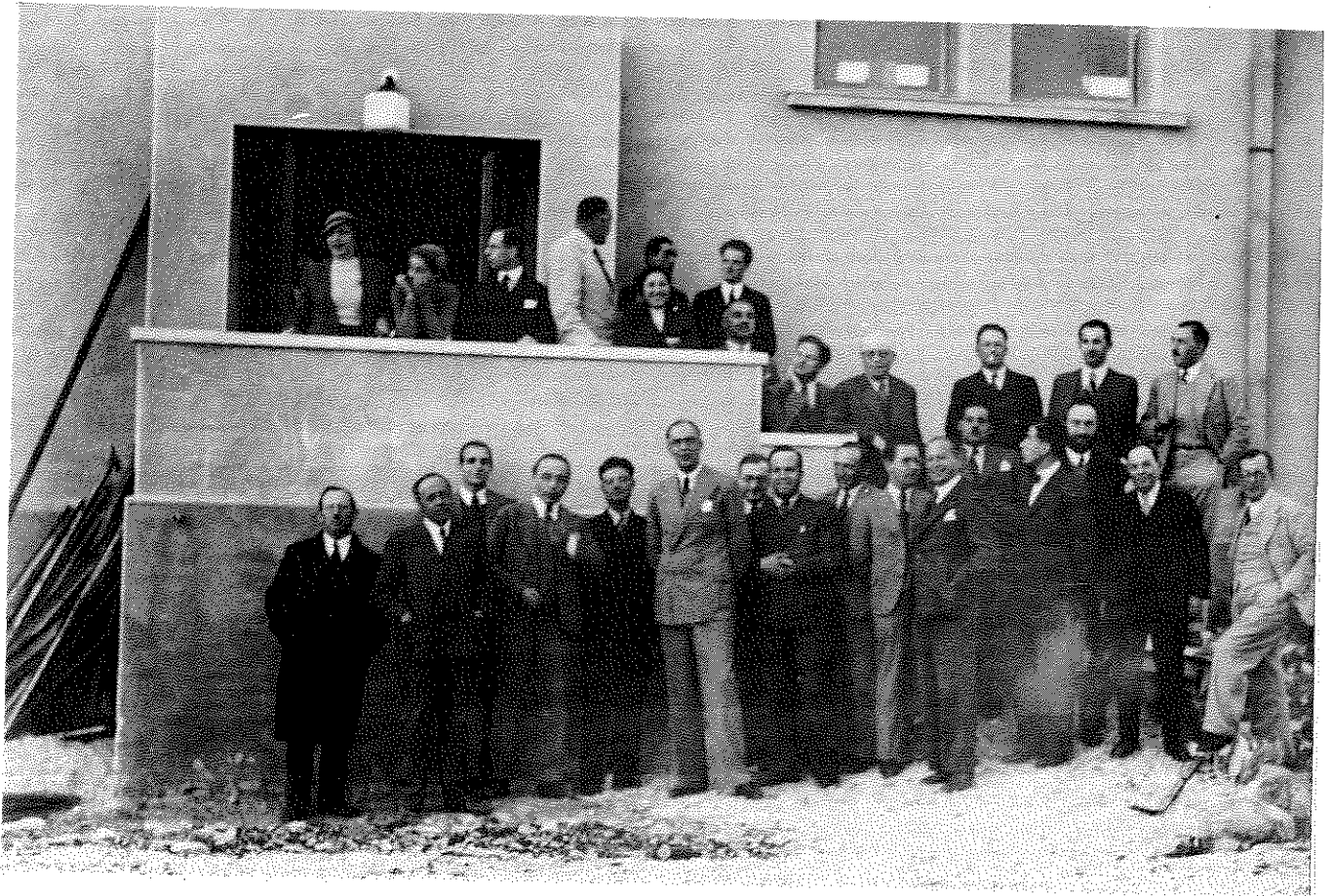
חומר כזה תימשך ידון [הנציב העליון] על סגירת העתון. עם זה רשא הנציב להפסיק את הדפסת העתון גם בלי אזהרה במקרים כאלה. מטרת התיקון היא למנוע הפצת ידיעות או שמועות כוזבות, העלולות [לדעת הממשלה] לעורר דאגה בציבור, בפרט בזמנים קשים.²⁹

מבחנו העיקרי של פארנס כקצין העתונות הממשלתי היה בזמנים הקשים שהחלו כשלושה שבועות אחרי פתיחת שידורי הרדיו הממשלתי, ימי מאורעות 1936, שפרצו ב-19 באפריל. הוא ניצב בעמדת כוח חשובה ללא תקרים ביחס לעתונות בארץ ישראל, וגם ביחס לרדיו שזה אך החל בשידוריו. נראה כי בסערת המאורעות בארץ היה נוח לממונים עליו לתלות בו את הקולר להחמרת הדימוי הכושל של הממשלה בעתונות. כשבעה חודשים אחרי פרוץ המאורעות, בנובמבר 1936, כשנתיים אחרי כניסתו לתפקיד וכחמש שנים לאחר כתיבת הדו"ח — פארנס "עזב את שרות הממשלה", ובמקומו מונה אוון מ. טווידי (Owen M. Tweedy)

ינהל לא אחר מאשר קצין העתונות פארנס. בסופו של דבר הוטל ניהול התחנה על אחרים, בתהליך המפורט במחקרי המלא.

קצין העתונות פארנס מונה על ידי הנציב העליון וקופ ביוולי 1935 לתפקיד בעל השפעה על עיצוב מדיניות השידורים ותכניהם. הוא היה חבר ב"ועדה המיעצת לתוכניות" של תחנת השידור הממשלתית העומדת לקום, גוף שנועד לפקח על תכנון שידורי התחנה החדשה.²⁸ במחצית ינואר 1936, כתודשיים וחצי לפני פתיחת השידורים, פורסם בעתון הרשמי התיקון לפקודת העתונות, פרי עבודתו של פארנס, תיקון לפיו ניתן —

יפוי כוח לנציב העליון להזהיר את בעל העתון או את עורכו, או את שניהם יחד, כי ענינים אחרים, שבאו [לידי פרסום] בעתון עשויים לדעתו [של הנציב העליון] לסכן את שלום הציבור, או שמכילים ידיעות בלתי נכונות או שמועות העלולות לעורר דאגות ואם הדפסת

פארנס בפגישה עם עתונאים בירושלים (שישי משמאל, בשורה הראשונה)

הנציב העליון ווקופ, שבתקופת כהונתו נכנס פארנס לתפקידו בירושלים (כאן, בעת ביקור ביישוב יהודי חדש – כפר שמריהו)

לפני כן, נושא בו ארחיב במחקרי המלא. תוך זמן קצר התברר כי הדינמיקה של האירועים בארץ ומחוצה לה היתה למעלה מכוחם של כל קציני העתונות שבעולם.

★ ★ ★

חלק מן האסמכתאות במאמר זה ובמחקר המלא (בכתובים) מצאתי בארכיונים שונים בלונדון ובסביבתה, בסיוע מילגה ממשד החוץ הבריטי באמצעות שגרירות בריטניה בתל אביב ו"המועצה הבריטית" בתל אביב ובלונדון. אני מודה להם על הסיוע.

1. גורן, דינה, סודיות, בטחון וחופש עתונות, ירושלים תשל"ז, עמ' 118-119.
2. אלקלעי, ראובן, עתונות וצנזורה בימי המנדט, ב"על עתונאים ועתונאות", ארבעים שנה לאגודת העתונאים בירושלים, יצחק טישלר (עורך), ירושלים תשל"ז 1976, עמ' 79. להלן: אלקלעי.
3. שם, פרון מוגדר אצל אלקלעי כ"מנהל לשכת העתונות", אולם ב-1932 הוגדר תפקידו כ"עוזר לקצין העתונות" בלבד; וראה הערה 25 להלן.
4. שם, עמ' 81.

לתפקיד קצין העתונות הממשלתי ולחברות ב"ועדה המייעצת לענייני התוכניות של שירות הרדיו של פלשתינה (א"י)". לא נמצאו עד כה אסמכתאות על נסיבות פרישתו של פארנס, וסביר להניח כי באופן רשמי פרש לגימלאות, אחרי כעשרים ושלוש שנות עבודה במצרים ועוד כשנתיים בארץ ישראל. ייתכן כי נוכח הישגיו הלא מרשימים, הוחלט להחליפו ולהציב, בפעם הראשונה, עתונאי מקצועי בריטי בתפקיד; אוון טווידי היה עתונאי מנוסה, ששירת זמן רב ככתב ה"דיילי טלגרף" במזרח התיכון, ושהצליח לשפר את הקשרים עם העתונאים ולהשפיע על משרד המושכות להגדיל את התקציב לשם הרחבת פעילותה של לשכת העתונות. עקב הצלחתו קודם בתפקיד והועבר לקהיר. יורשו של טווידי, כריסטופר הולם (C. Holm), חזר אל מדיניות היד החזקה, והכפיף את מערכת החדשות של הרדיו הממשלתי ללשכת העתונות הממשלתית עוד לפני מלחמת העולם השנייה.³⁰ במהלך המלחמה היו שידורי החדשות של "קול ירושלים" הממשלתי לשופרה של ממשלת פלשתינה-א"י יותר מאשר

- של היהודים היו בערים הגדולות, כעיקר בתל אביב.
17. יצחק עבאדי, ראובן אלקלעי, (?) גולדברג — המתווגמנים לעברית בלשכת העתונות.
18. פארנס, שם, סעיף 27, עמ' 14 במסמך, עמ' 68 בתיק.
19. שם, סעיף 41, עמ' 16 במסמך, עמ' 70 בתיק. ב" Listeners (מקשיבים) הכוונה לאנאלפכתיים, להם הוקראו העתונים בקול רם בציבור. אין הכוונה להאזנה לרדיו.
20. שם, עמ' 18-20 במסמך, עמ' 72-74 בתיק.
21. שם, סעיף 52, עמ' 26 במסמך, עמ' 80 בתיק.
22. שם, עמ' 43 במסמך, עמ' 97 בתיק.
23. גרשון אגרוסקי (אגרון) — עתונאי, פרשן ומנהיג ציוני. יליד אוקראינה (1893), התחנך בארצות הברית. מ-1924 כתב של עתונים אנגליים ואמריקניים בארץ ישראל, עורך ה"פלטטיין בולטיין", מייסד ה"פלטטיין פוסט" ב-1932. ציר בקונגרסים ציוניים, יועץ למחלקה המדינית בסוכנות היהודית, מילא שליחויות ותפקידים רבים בשליחות התנועה הציונית ואגודת העתונאים.
24. PRO-CO/733-190/3, שם, דיווח מאת F.R.S. (?) ממשרד המושבות מיום 9 ביולי 1931 על שיחתו עם פארנס ביום הקודם. (הכותב כתב בשוגג — 8.7.1930).
25. PRO-CO/733-221/3, April-December 1932, Proposed Ordinance, Control of Press R.A. Furness היה הועדה היה Robert H. Dayton, והשתתפו בה R.A. Furness ומנהל לשכת העתונות Stuart H. Peroune, שהוגדר במסמך כ"עוזר לקצין העתונות בלשכת המזכיר הראשי". המלצות הועדה נחתמו ב-24 במרס 1932, ושוגרו על ידי הנציב העליון וקופו לשר המושבות ב-9 באפריל 1932.
26. אלקלעי, עמ' 81.
27. "הארץ", 10 ביולי 1934, "ה' פורניס — מנהל מחלקת העתונות?"
28. בהודעה רשמית מס' 33/35 מיום 6 ביולי 1935, שפורסמה ביום 20 ביולי 1935, נמסר על מינוי "ועדה-הוכנית מיעצת בקשר עם שרות הרדיו הפלשתינאי (א"י)", בהשתתפות המפרי א. באומן (Humphry A. Bowman) מנהל מחלקת החינוך, ר. א. פארנס, מנהל לשכת העתונות ונציגי העדות. המקור: הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), ירושלים, תיק S/30-5522.
29. "הארץ", 15 בינואר 1936, "הומרות חדשות בחוק העתונות", ציטוט מן העתון הרשמי.
30. אלקלעי, שם, ע' 81-82.
5. במאמר זה לא אכנס לפרטי כל ההליכים, היוזמות והנסיונות בתחום זה. הנושא יובא במפורט, עם כל האסמכתאות, במחקרי המלא על ההסטוריה הפוליטית של שידורי הרדיו בארץ ישראל [בכתובים].
6. — Public Record Office (PRO), London. CO/733-190/3 February 1930 — July 1932. proposals, control of press כדי למנוע בלבול מושגים עלי לציין כי ההגדרה Government Press Officer תורגמה אז לעברית בדרך כלל כ"מנהל לשכת העתונות הממשלתית".
7. שם. מכתב מאת F.E.S. (?), כנראה מלשכת שר המושבות בלונדון, אל Sir Samuel Wilson, תת שר המושבות, מיום 13 במרס 1930.
8. שם. מכתבו של המזכיר הראשי בארץ ישראל אל שר המושבות הלורד ספפילד מיום 5 ביולי 1930.
9. שם. מסמך מיום 22 ביולי 1930.
10. שם. מכתבו של R.A. Gallop ממשרד החוץ הבריטי אל תת שר המושבות, מיום 11 באוקטובר 1930.
11. אלקלעי, עמ' 81.
12. PRO-CO/733-190/3, שם. מכתבו של J.E.W. Flood מלשכת שר המושבות ספפילד אל פארנס, מיום 27 בפברואר 1931.
13. שם. מכתבו של F.R.S. (?) ממשרד המושבות אל מחלקת המזרח התיכון במשרד, מיום 18 במרס 1931.
14. PROCO/733-204/7; Report on Control of Press. הרו"ח כלול בעמ' 116-51 בתיק זה. להלן — פארנס.
15. שם. מכתב צ'נסלור והמלצותיו — מה-20 ביוני ומה-11 ביולי 1931.
16. בהעדר רישומים סטטיסטיים מסודרים מראשית התקופה הרלוונטית בענין מקלטי הרדיו בארץ ישראל, שיחזרתי את הסטטיסטיקה החסרה ביחס למספר מקלטי הרדיו בארץ החל משנת 1930 על פי איסוף נתונים שנמצאו במקורות שונים, מרביתם ראשוניים; מקצת הנתונים מתייחסים אף לחלוקה על פי עדות; הנתונים, האסמכתאות והמקורות יפורסמו במחקרי המלא הנ"ל. על פי הנתונים המתועדים במקורותי — היו בארץ ב-31 במרס 1931, 446 מקלטי רדיו, ובסוף 1931 — 612 מקלטי רדיו, גידול ב-37% תוך 9 חודשים. כ-75% מן המקלטים האלה היו בידי יהודים, ו-10%-13% בידי ערבים. ב-1933 היו בארץ 2,313 מקלטי רדיו (גידול ב-378% תוך שנתיים!), 74.3% מהם בידי יהודים (1,718 מקלטים), 13.3% בידי ערבים (309) ו-12.5% בידי אחרים (289). ב-1933 היו 7 מקלטי רדיו לכל 1,000 יהודים, 0.3 לכל 1,000 ערבים, ו-0.6 מקלטים לכל 1,000 מוסלמים + נוצרים + אחרים. מרבית מקלטי הרדיו